

**ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
Մալխասյան Կ. Ա.**

Մարդկային կապիտալի կառավարման հիմնահարցերի ուսումնասիրությունը էական նշանակություն ունի ինչպես տնտեսական աճի, այնպես էլ՝ տնտեսական զարգացման տեսանկյունից: Դրանով իսկ պայմանավորված՝ խնդիրն ուսումնասիրվել է տարբեր տնտեսագետների կողմից, ինչպիսիք են՝ Ա. Սմիթը, Դ. Ռիկարդոն, Ջ. Ուոլշը և այլք: Հիմնահարցի քննարկումն արդիական է մինչ օրս, ինչով էլ պայմանավորված է հետազոտության թեմայի ընտրությունը:

Հոդվածում ներկայացվել է մարդկային կապիտալի տեղը և դերը ժամանակակից տնտեսական համակարգում, քննարկվել են մարդկային կապիտալի տարրերը, վերլուծության է ենթարկվել Հայաստանի Հանրապետությունում մարդկային կապիտալի զարգացման և վերարտադրության վրա ազդող առավել կարևոր գործոններից մեկը՝ ՀՀ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների թվաքանակի շարժընթացը 1998-2020թթ. և վերջինիս հնարավոր բացասական հետևանքները: Կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների թվաքանակը 2000-2009թթ. ավելացել է 53.9 հազարով, աճը կազմել է 1.9 անգամ կամ 88.8%, իսկ 2009-2020թթ. նույն ցուցանիշը կրճատվել է 45.6 հազարով: Նույն տարիների համեմատությամբ ուսանողների թվաքանակի կրճատումը կազմել է 39.8%: Ըստ այդմ՝ հիմնավորվել է համակարգված պետական քաղաքականության մշակման և իրականացման անհրաժեշտությունը՝ որպես մարդկային կապիտալի կուտակման և վերարտադրության արդյունավետության բարձրացման նախադրյալ:

Բանալի բառեր. տնտեսական համակարգ, մարդկային կապիտալ, տնտեսական արդյունավետություն, բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ, ուսանողների թվաքանակ:

Ներածություն: Ժամանակակից պայմաններում ավելի քան երբևէ առանձնահատուկ կարևորություն է ստանում այն գաղափարը, որ հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառների փոխկապակցված կայուն առաջընթացը պայմանավորված է ոչ միայն նյութական արտադրության կամ ընդհանրապես տնտեսական զարգացման մակարդակով, այլ նաև մարդու ազատ և համակողմանի զարգացման համար անհրաժեշտ պայմանների առկայությամբ: Այս առումով տնտեսական համակարգում աստիճանաբար բարձրանում է մարդու ստեղծագործ աշխատանքի տեղն ու դերը, իսկ տնտեսական և սոցիալական զարգացման գլխավոր գործոնը դառնում է մարդկային կապիտալը:

Մարդկային կապիտալը բաղկացած է ձեռք բերված գիտելիքներից, հմտություններից, շարժառիթներից և էներգիայից, որոնցով օժտված են մարդիկ, և որոնք որոշակի ժամանակաշրջանում կարող են օգտագործվել ապրանքներ և ծառայություններ արտադրելու նպատակով [1]:

Գիտատեխնիկական և տեղեկատվական հեղափոխությունների՝ «մարդկայինի» վերաճման գործընթացում մարդկային կապիտալի՝ որպես սոցիալ-տնտեսական առաջընթացի, գլխավոր գործոնի աճող դերը հրամայական անհրաժեշտություն է դարձնում տնտեսության կողմնորոշումը՝ դեպի մարդը, իսկ սոցիալական զարգացման կողմնորոշումը՝ դեպի տնտեսությունը:

Ըստ մարդկային կապիտալի տեսության՝ մարդու կրթության վրա կատարված ծախսերը դիտարկվում են որպես «մարդու մեջ կատարված կապիտալ ներդրումներ», իսկ գիտելիքների, հմտությունների, փորձի կուտակումը՝ որպես «մարդկային կապիտալի» կուտակում [2]:

Դեռևս նախորդ դարում համարվում էր, որ աշխատանքի շուկայում առկա է աշխատուժի անսահմանափակ պաշար. բավական է բարձրացնել աշխատավարձը, և գործատուի տնօրինության տակ կհայտնվի անհրաժեշտ որակավորմամբ կադրերի պահանջվող քանակը: Այսինքն՝ վերլուծությունների ծանրության կենտրոնը ոչ այնքան աշխատուժի ձևավորումն էր, որքան՝ օգտագործումը: Մակայն ԳՏԱ-ն էապես փոխեց պատկերը, քանի որ պարզ դարձավ, որ

աշխատավարձը բավարար գործոն չէ որակյալ աշխատուժի նկատմամբ աճող պահանջարկը բավարարելու համար:

Տնտեսության մեջ կառուցվածքային փոփոխությունները հիմք հանդիսացան մարդկային կապիտալի, մասնավորապես՝ կրթության և արտադրական փորձի կուտակման դերի և նշանակության վերաիմաստավորման համար:

Ըստ էության՝ մարդկային կապիտալը մարդու գիտելիքների, հմտությունների և ունակությունների ամբողջությունն է, որոնք նպաստում են նրա աշխատանքի արտադրողականության աճին:

Ընդհանուր առմամբ, մարդկային կապիտալի տարրերը կարելի է խմբավորել հետևյալ կերպ.

- Աշխատուժի չափի և կառուցվածքի վրա ազդող գործոններ, որում ներառվում են ծնելիության տեմպը, առողջական վիճակը, միգրացիայի բնույթը և այլն:
- Աշխատողի ունակությունների վրա ազդող գործոններ, որում ներառվում են կրթությունը, վերապատրաստումը, որակավորման բարձրացումը և այլն:
- Աշխատողի մոտիվացիայի վրա ազդող գործոններ, որում ներառվում են շարժառիթները, խթանները, հեռանկարները և այլն:

«Մարդկային կապիտալ» հասկացության առաջքաշումը հանգեցրել է նրա չափման և տնտեսական արդյունավետության գնահատման անհրաժեշտությանը: Ընդ որում՝ խոսքը վերաբերում է ոչ միայն կրթության մեջ ընթացիկ ներդրումների ծավալին, այլ նաև կուտակված մարդկային կապիտալի գնահատման անհրաժեշտությանը:

Հարկ է նշել, որ ներդրումները մարդկային կապիտալում նպաստում են աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը, եկամուտների աճին, և, ի վերջո, տնտեսական աճին: Այդ ներդրումները ներառում են ծախսերը կրթության, վերապատրաստման, առողջապահության, ծնելիության, երեխաների խնամքի և այլ ոլորտներում:

ՀՀ-ն մշտապես ունեցել է կրթական բարձր մակարդակ ունեցող հասարակություն: Սակայն վերջին ժամանակաշրջանի արագընթաց փոփոխությունները կրթական համակարգը ևս կանգնեցրել են մեծ դժվարությունների առջև: Մասնավորապես, այդ մասին են փաստում աղյուսակ 1-ում ներկայացված տվյալները բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների և դրանցում ներգրավված պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի թվաքանակի շարժընթացի վերաբերյալ:

Աղյուսակ 1.

Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների թվաքանակի և դրանցում ներգրավված պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի թվաքանակի շարժընթացը 2000- 2020թթ. [3, 4, 5, 6]

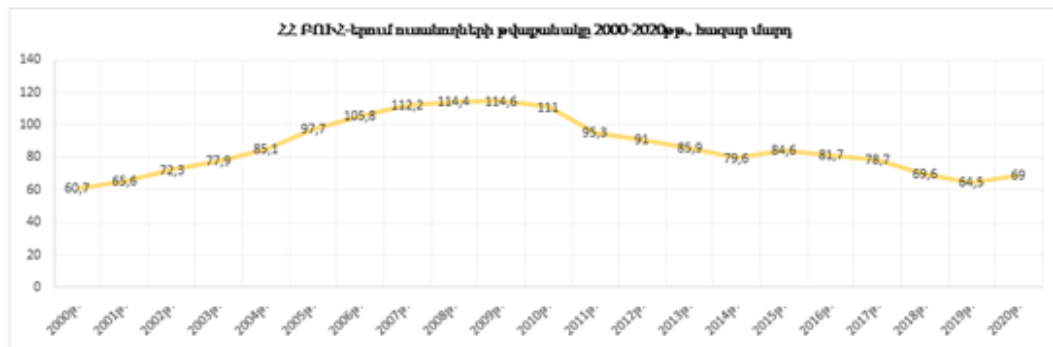
	2000 - 01	2001 - 02	2002 - 03	2003 - 04	2004 - 05	2005 - 06	2006 - 07	2007 - 08	2008 - 09	2009 - 10	2010 - 11	2011 - 12	2012 - 13	2013 - 14	2014 - 15	2015 - 16	2016 - 17	2017 - 18	2018 - 19	2019 - 20	2020 - 21
ԲՈՒՀ-երի քանակը	90	91	92	93	88	89	87	85	90	77	74	68	65	63	62	60	63	61	56	56	55
Պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի թվաքանակը /հաստիքային անձնակազմը/, ընդամենը երանցից ունեն	7389	7645	8116	8365	8521	8574	8342	8494	8283	8396	8843	9122	8356	8389	7913	7947	7598	7406	7002	6747	6358
Գիտական աստիճան																					
Գիտությունների դոկտորի	738	720	732	718	706	683	688	671	663	627	625	764	691	690	681	683	663	634	653	624	624
Գիտությունների թեկնածուի	2885	2876	3655	3073	3112	3218	3183	3274	3269	3231	3391	3654	3354	3272	3247	3352	3257	3182	3043	2972	2931
Գիտական կոչում																					
Ակադեմիկոսի	-	-	-	-	-	-	43	46	41	40	36	42	33	34	26	32	31	30	30	28	23
Պրոֆեսորի	788	941	1005	808	861	863	751	743	713	724	719	792	800	802	782	787	806	795	773	726	709
Դոցենտի	1931	1958	2237	1963	2275	2289	2323	2347	2357	2390	2485	2660	2471	2460	2418	2507	2428	2455	2328	2266	2201

Դիտարկենք հանրապետության մարդկային կապիտալի զարգացման և վերարտադրության վրա ազդող առավել կարևոր գործոններից մեկը՝ ՀՀ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների թվաքանակի շարժընթացը 2000-2020թթ. կտրվածքով (Աղյուսակ 1):

Ուսումնասիրելով ՀՀ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների թվաքանակի 2000-2020թթ. շարժընթացը՝ ակնհայտ է դառնում, որ վերջին տարիներին հանրապետությունում բարձրագույն կրթության ոլորտում վարվող քաղաքականությունն արդյունավետ չէ: Մասնավորապես, Ազգային վիճակագրական կոմիտեի պաշտոնական տվյալների վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների թվաքանակը 2000-2009թթ. ավելացել է 53.9 հազարով, աճը կազմել է 1.9 անգամ կամ 88.8%՝ 60.7 հազարից հասնելով 114.6 հազարի, ընդ որում՝ նշված ժամանակահատվածում ուսանողների թվաքանակի աճը եղել է կայուն՝ յուրաքանչյուր տարի (Գծապատկեր 1):

2009-2020թթ. բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների թվաքանակը կրճատվել է 45.6 հազարով, նույն տարիների համեմատությամբ ուսանողների թվաքանակի կրճատումը կազմել է 39.8%: Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ուսանողների թվի կրճատման միտումներն առաջին հայացքից հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ուսուցման համակարգի

փոփոխության արդյունք էին, երբ 10-ամյա կրթությունից անցում կատարվեց 12-ամյա կրթության: Սակայն, որպես որոշիչ գործոն, կարելի է առանձնացնել մի կողմից՝ երկրում բնակչության թվի անհրճադատ կրճատումը, ինչը կապված էր արտագաղթի աճի և ծնելիության մակարդակի անկման հետ, մյուս կողմից՝ ոլորտում վարվող քաղաքականությունը և, ի վերջո, բարձրագույն կրթության նկատմամբ բնակչության լայն շերտերի վերաբերմունքի փոփոխությունը, որն անկասկած հետագայում պետք է ունենար խիստ բացասական հետևանքներ:

Գծապատկեր 1. ՀՀ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների թվաքանակի շարժընթացը 2000-2020թթ.[7, 8, 9, 10]:

Ներկայացված վերլուծությունից ակնհայտ է դառնում, որ 2000 թվականից ի վեր Հայաստանի Հանրապետությունում արձանագրվել են բնակչության կրթական ցենզի մակարդակի կտրուկ փոփոխություններ: Հատկանշական է, որ 2000-2009թթ. արձանագրվել է տվյալ ցուցանիշի կտրուկ բարելավում, մասնավորապես, ՀՀ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների թվաքանակն ամեն տարի ավելացել է միջինում 9063-ով՝ 2009թ. հասնելով 114.6 հազարի, այնուհետև, 2009 թվականից հետո մինչև 2020 թվականը ընկած ժամանակահատվածը, ամեն տարի արձանագրվել է թվաքանակի կրճատման միտում՝ 2020թ. կազմելով ընդամենը 69 հազար, ինչը 2009 թվականի ցուցանիշից պակաս է 45.6 հազարով կամ շուրջ 39.8%-ով:

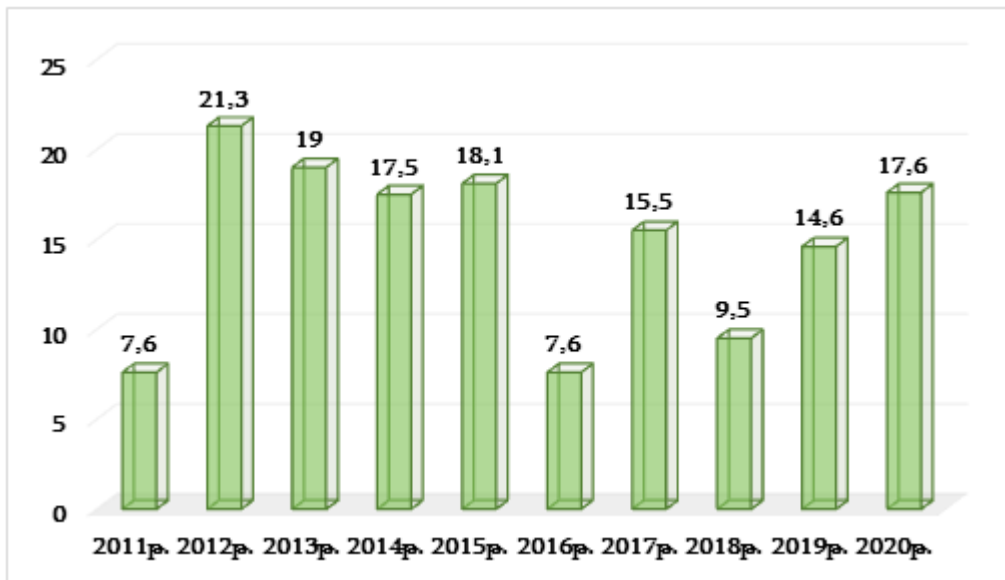
Ցանկացած երկրում, այդ թվում նաև Հայաստանի Հանրապետությունում, առողջ, կենսունակ և կիրթ հասարակություն ունենալը մարդկային զարգացման խնդիր է և, միաժամանակ, մարդկային կապիտալի պաշարավորում: Ներկայումս ավելի ու ավելի ակնհայտ է դառնում այն իրողությունը, որ մարդկային կապիտալում

ներդրումների հատույցը նույնքան (եթե ոչ ավելի) բարձր է, որքան ֆիզիկական կամ բնական կապիտալինը:

Ընդհանուր առմամբ մտահոգիչ է ոչ միայն բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ուսանողների թվի կրճատումը, այլ նաև ուսանողների ընդունելության ցուցանիշի փոփոխության միտումը (Գծապատկեր 2.): Վերջինս վտանգավոր է ոչ միայն մարդկային կապիտալի վերարտադրության, այլ նաև ամբողջ տնտեսական համակարգի զարգացման տեսանկյունից:

Գծապատկերից երևում է, որ 2020 թվականին, 2011 թվականի համեմատ, բուհ ընդունված ուսանողների թիվը ավելացել է 131.6 %-ով, իսկ 2012 թվականի համեմատ՝ կրճատվել 17.4 %-ով:

Կատարված հետազոտությունը փաստում է, որ ՀՀ-ում առանձնահատուկ կարևորություն ունի հարցերի այն շրջանակը, որն ընդգրկում է մարդկային կապիտալի վերարտադրության, կուտակման և օգտագործման արդյունավետության բարձրացման հիմնախնդիրները:

Գծապատկեր 2. Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ ընդունված ուսանողների թիվը 2011-2020թթ., 1000 մարդ [11, 12]:

Եզրակացություն: ՀՀ-ում մարդկային կապիտալում կատարված ներդրումները չեն հանգեցնում ընդհանուր գործոնային արտադրողականության համապատասխան ավելացման: Խնդիրը ինչպես մարդկային կապիտալի կուտակման առանձնահատկություններն է,

այնպես էլ արդյունավետ տեղաբաշխումն ու արտահոսքը: Հետևաբար, անհրաժեշտ են առանձնահատուկ տնտեսական կառուցակարգեր, որոնք կնպաստեն վերոնշյալ խնդիրների լուծմանը, մասնավորապես՝

- Ոլորտային առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ բուհերի որոշակի մասնագիտություններում սովորող ուսանողներին արտոնությունների տրամադրում:
- Պետության կողմից բարձրագույն կրթության ոլորտային ուսումնասիրության իրականացում՝ ելնելով աշխատաշուկայի պահանջներից, այն է՝ համապատասխան մասնագիտական ծրագրերի մշակում և խրախուսում, ինչպես նաև՝ ուսանողների ներգրավում:
- ՀՀ բուհերում գործունեության մարքեթինգային կառուցակարգերի ներդրում՝ օգտագործելով SWOT վերլուծության մեթոդը, ինչը հնարավորություն կտա թույլ և ուժեղ կողմերի, հնարավորությունների և սպառնալիքների դիտարկման միջոցով բարձրացնել բուհական համակարգի գործունեության արդյունավետությունը՝ դրանով իսկ նպաստելով ուսանողների թվի ավելացմանը:

Ընդհանուր առմամբ, զարգացումները հնարավոր են միայն հասարակության մեջ բոլոր գործընթացների համալիր կարգավորման դեպքում՝ կապված մարդկային կապիտալի վերարտադրության հետ: Անհրաժեշտ են ոչ թե մեկուսացված ձեռնարկումներ, որքան էլ որ դրանք արմատական լինեն, այլ համակարգված պետական քաղաքականություն, որը կարող է ակտիվ ազդեցություն ունենալ մարդկային կապիտալի կուտակման վրա:

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМ КАПИТАЛОМ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Малхасян К. А.

Изучение вопросов управления человеческим капиталом необходимо как для экономического роста, так и для экономического развития. В связи с этим проблема изучалась разными экономистами, такими как: А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Уолш и др. Обсуждение фундаментального вопроса актуально и по сей день, чем и обусловлен выбор темы исследования.

В статье представлена роль человеческого капитала в современной экономической системе, рассмотрены элементы человеческого капитала, анализирован один из важнейших факторов, влияющих на развитие и воспроизводство человеческого капитала в Республике Армения: динамика количества студентов высших учебных заведений РА в 1998-2020 гг. и возможные негативные последствия последнего. Проведенные исследования показывают, что количество студентов высших учебных заведений в 2000-2009гг. увеличилось на 53,9 тыс. человек, прирост составил 1,9 раза, или 88,8%, а в 2009-2020 годах аналогичный показатель уменьшился на 45,6 тыс. человек. По сравнению с теми же годами, количество учащихся уменьшилось на 39,8%. Соответственно, была обоснована необходимость разработки и реализации системной государственной политики, как предпосылка для накопления и повышения эффективности воспроизводства человеческого капитала.

Ключевые слова: экономическая система, человеческий капитал, экономическая эффективность, высшие учебные заведения, количество студентов.

FEATURES OF HUMAN CAPITAL MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Malkhasyan K. A.

The study of human capital management issues is essential for both economic growth and economic development. Because of that, the problem was studied by various economists, such as: A. Smith, D. Ricardo, J. Walsh et al. The indisputable relevance of the issue at hand accounts for the choice of the research topic.

The article presents the role of human capital in the modern economic system, examines the elements of human capital, analyzes one of the most important factors affecting the development and reproduction of human capital in the Republic of Armenia - the dynamics of the number of students in higher educational institutions of the RA in 1998-2020 and the possible negative consequences of that. The conducted studies show that the number of students of higher education institutions in 2000-2009. increased by 53.9 thousand, the increase was 1.9 times or 88.8%, and in 2009-2020, the same indicator decreased by 45.6 thousand. Compared to the same years, the number of students decreased by 39.8%. Accordingly, the need to develop and

implement a systemic state policy was substantiated as a prerequisite for accumulating and increasing the efficiency of reproduction of human capital.

Keywords: economic system, human capital, economic efficiency, higher education institutions, number of students.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Bowen H. Investment in Learning: The Individual and Social Value of American Higher Education (1st ed.). New York, Routledge. 1996. 507 p. <https://doi.org/10.4324/9781351309929> - p 362
2. Կիրակոսյան Գ. Ե. և ուրիշներ, Տնտեսագիտության տեսություն /ուսումնական ձեռնարկ/: Երևան, Տնտեսագետ, 2009: 752 էջ:
3. <https://armstat.am/file/doc/99526838.pdf> (17.06.2022)
4. <https://armstat.am/file/doc/99499398.pdf> (17.06.2022)
5. <https://armstat.am/file/doc/99466638.pdf> (17.06.2022)
6. <https://armstat.am/file/doc/653.pdf> (17.06.2022)
7. <https://armstat.am/file/doc/99526838.pdf> (17.06.2022)
8. <https://armstat.am/file/doc/99499398.pdf> (17.06.2022)
9. <https://armstat.am/file/doc/99466638.pdf> (17.06.2022)
10. <https://armstat.am/file/doc/653.pdf> (17.06.2022)
11. <https://www.armstat.am/file/doc/99499398.pdf> (17.06.2022)
12. <https://www.armstat.am/file/doc/99526838.pdf> (17.06.2022)

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Մալխասյան Կ. Ա. – տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

Հայաստանի ազգային ազրարային համալսարան

Էլ. փոստ՝ karinemalkhasyan@mail.ru

*Ստացվել է խմբագրություն՝ 19.12.2022
Գրախուսվել է՝ 12.04.2023*